

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 349.6:342.951:351.82

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.3.6>

У. В. Антонюк

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та господарського права і процесу
Івано-Франківського юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАХИСТ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

У статті розглянуто правові механізми захисту екологічних прав в Україні в умовах військової агресії. Зокрема, проаналізовано сформоване у 2022 році природоохоронне законодавство України на предмет закріплення гарантій захисту екологічних прав громадян в умовах воєнного стану. Також подано аналіз завданої військовою агресією шкоди довкіллю та природним ресурсам, існуючі загрози та потенційні ризики для навколишнього середовища і життєдіяльності людей в умовах війни. Зроблено висновки, що напрацьовані у перші місяці війни нормативно-правові приписи регулювання діяльності у сфері охорони довкілля спрямовані першочергово на констатацію, виявлення та фіксацію фактів завданої шкоди та збитків довкіллю та людській життєдіяльності, на дерегуляцію та спрощення адміністративних процедур у системі раціонального природокористування та забезпечення екологічної безпеки, на відновлення стану довкілля і створення безпечних умов для життя і здоров'я людей після завершення війни. Констатовано, що війна в Україні створила надскладні умови в яких неможливо не лише гарантувати та забезпечити, але й здійснити конституційне право кожного на чисте і безпечне для життя і здоров'я довкілля та пов'язані з ним екологічні права (право вільного доступу до екологічної інформації, право на поширення екологічної інформації, право на відшкодування екологічної шкоди). Тому існуюча критична екологічна ситуація в Україні в цілому, а, особливо, у зоні бойових дій, унеможливує споживання і використання наявних природних ресурсів та створює реальну небезпеку не лише для людської діяльності, але для здоров'я і життя людей. Крім того, в умовах війни, державні інституції не в змозі, повною мірою, забезпечити ефективний захист екологічних прав громадян. Але, незважаючи на всі складнощі екологічної та військової ситуації в Україні, і державі, і громадянам, потрібно акумулювати усі наявні зусилля і робити все можливе для моніторингу стану довкілля, виявлення та документування фактів екологічних військових злочинів країни-агресора, констатації розмірів та наслідків екологічної шкоди тощо.

Ключові слова: довкілля, охорона природи, природокористування, екологічні права, екологічна шкода, воєнний стан.

Постановка проблеми. Військова агресія в Україні, яка розпочалась у лютому 2022 року, завдала і продовжує завдавати нищівної шкоди не лише людській життєдіяльності, виробничій та соціальній інфраструктурі, але й довкіллю України. Так, з початку широкомасштабного росій-

ського вторгнення за даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України зафіксовано 257 випадків екоциду: підриви складів паливно-мастильних матеріалів, сховищ нафтопродуктів з відповідними наслідками для довкілля, авіаудари по підприємствах, які вико-

ристовують небезпечні хімічні речовини у виробництві, пошкодження та руйнування очисних споруд, вилив стоків у водойми, пошкодження ґрунтового покриву, горіння лісів – особливо на територіях природно-заповідного фонду [1]. Також, під загрозою знищення сьогодні в Україні перебувають 2,5 млн га природоохоронної мережі Європи, це 160 об'єктів Смарагдової мережі, 17 Рамсарських об'єктів площею 627,3 тис. га – водно-болотних угідь, що мають міжнародне значення. Загалом від дій агресора в небезпеці залишаються 20% площі всіх заповідних територій України [2]. Руйнування екосистем, загрози ядерній та радіаційній безпеці, забруднення вод, повітря, надр, земель, ґрунтів, лісів, рослинного світу, винищення тваринного світу, ведення бойових дій та окупація територій природно-заповідного фонду тощо – ось неповний перелік усіх тих наслідків, які спричиняє війна в Україні. Ці загрози порушують і унеможливають реалізацію конституційних екологічних прав громадян, які визначені ст. 50 Конституції України [3], зокрема: право кожного на чисте і безпечне для життя і здоров'я довкілля, право вільного доступу до екологічної інформації та її поширення, право на відшкодування екологічної шкоди. Тому у сучасних умовах гостро актуальною є постановка питання саме про дотримання екологічних прав громадян та їх захист в умовах воєнного стану в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо охорони довкілля в цілому, та захисту екологічних прав, зокрема, завжди було і продовжує залишатись об'єктом пильної та гострої уваги наукових дискусій представників найвідоміших українських наукових шкіл екологічного права, зокрема: В.І. Андрейцева, Г.І. Балюк, А.Г. Бобкової, А.П. Гетьмана, І.І. Каракаша, Н.Р. Кобецької, В.В. Костицького, М.В. Краснової, Н.Р. Малишевої, Ю.С. Шемшученка, М.В. Шульги, Т.Є. Харитонові тощо. Водночас, відсутні комплексні дослідження щодо забезпечення і захисту екологічних прав в умовах війни в Україні. При цьому, окрему увагу слід звернути на наукові розробки, звернення та пропозиції щодо

нагальних кроків для захисту довкілля в Україні та забезпечення екологічних прав з перших днів військового вторгнення у 2022 році представників Міжнародної благодійної організації «Екологія-Право-Людина».

Мета даного дослідження – проаналізувати норми чинного природоохоронного законодавства України на предмет закріплення правових механізмів захисту екологічних прав в Україні в умовах військової агресії у 2022 році.

Виклад основного матеріалу. У системі екологічних прав основне та базове місце посідає право кожного на чисте та безпечне для життя і здоров'я довкілля. Це – пріоритетне, абсолютне конституційне, особисте немайнове право, що забезпечує природне існування фізичної особи, і усі інші екологічні права (право доступу до екологічної інформації, право на її поширення, право на відшкодування екологічної шкоди, право загального та спеціального природокористування тощо) випливають з нього, конкретизують його [4, с. 9]. Зміст права на безпечне для життя і здоров'я довкілля полягає у закріпленій законом можливості проживати в середовищі, яке не спричиняє шкоду здоров'ю людини, користуватись для задоволення своїх життєво необхідних фізичних та духовних потреб безпечними природними благами, вимагати від держави, а також інших фізичних та юридичних осіб виконання вимог та правил екологічної безпеки, а у випадку їх порушення, звертатись за захистом порушеного права до компетентних органів [4, с. 9]. Сьогодні, в умовах війни в Україні дуже складно, а інколи, навіть і неможливо реалізувати це конституційне екологічне право і похідні від нього екологічні права. Адже військова агресія створила і продовжує становити серйозну небезпеку для екологічної системи не лише України, але й цілого світу, коли йдеться про загрози ядерного чи радіаційного ударів по Чорнобильській чи Запорізькій АЕС з боку країни-агресора. Все це продукує сумнівні передумови для стану навколишнього середовища, для реалізації і захисту екологічних прав, зрештою, і для збереження людського існування не лише

для теперішніх, але й прийдешніх поколінь. Тому першим і нагальним кроком у таких складних умовах, стало прийняття 15 березня 2022 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності у сфері довкілля та щодо цивільного захисту на період дії воєнного стану і у відбудовний період» [5]. Значення даного нормативно-правового акту з точки зору захисту екологічних прав в Україні полягає першочергово у констатації негативних впливів війни на стан довкілля, ускладнення чи, навіть, унеможливлення реалізовувати екологічні права і гострій необхідності їх захисту в подальшому.

До позитивних моментів зазначеного вище закону слід віднести, на наше переконання, і те, що він регламентує діяльність у сфері довкілля не лише у період воєнного стану, але і у відбудовний період. Як зазначається на офіційному сайті Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, зміни, які запроваджуються даним законом, спрямовані на забезпечення з надзвичайно важливих складових:

- забезпечення обороноздатності держави під час воєнного стану;
- пришвидшення відновлення інфраструктури і економіки України у відбудовний період;
- повернення до нормальної життєдіяльності громадян після закінчення війни [6]. І саме цей останній компонент покликаний сприяти та забезпечувати захист права кожного на чисте і безпечне для життя і здоров'я довкілля та похідні від нього екологічні права.

Як підтвердження необхідності повернення до нормальної життєдіяльності громадян після завершення війни, і як важливий правовий механізм захисту екологічних прав громадян в Україні, 20 червня 2022 року було прийнято Закон України «Про управління відходами» [7]. І хоча даний закон вступить в дію лише через рік – у липні 2023 року, його прийняття у таких складних умовах війни, має надзвичайно цінне значення не лише у контексті адаптації екологічного законодавства України до європейських стандартів охорони довкілля та управ-

ління відходами, але і є гарантією захисту екологічних прав громадян. Зокрема, у преамбулі даного закону зазначається, що він визначає правові, організаційні, економічні засади діяльності щодо запобігання утворенню, зменшення обсягів утворення відходів, зниження негативних наслідків від діяльності з управління відходами, сприяння підготовці відходів до повторного використання, рециклінгу і відновленню з метою запобігання їх негативному впливу на здоров'я людей та навколишнє природне середовище [7]. Тому правове регулювання управління відходами в Україні як кінцеву мету передбачає саме запобігання негативного впливу відходів на життя і здоров'я людей та довкілля, що є елементами права кожного на чисте і безпечне для життя і здоров'я навколишнє середовище. Крім того, у ст. 3 Закону України «Про управління відходами» основними цілями державної політики у сфері запобігання утворенню та управління відходами є захист здоров'я людей та навколишнього природного середовища від негативного впливу відходів [7]. При цьому, основними принципами державної політики у сфері запобігання утворенню та управління відходами є запобігання – утворювач або власник відходів вживає заходів для запобігання утворенню відходів, а також для уникнення, зменшення або усунення негативного впливу відходів на здоров'я людей та навколишнє природне середовище [7].

Як зазначається у юридичній літературі представниками Міжнародної благодійної організації «Екологія. Право. Людина», прийняття зазначеного вище закону допоможе наблизити законодавство України до законодавства ЄС, впроваджує європейську ієрархію поводження з відходами, вводить систему розширеної відповідальності виробника для таких відходів, як упакування, батарейки та батареї, відходи електричного та електронного обладнання, регулює розробку та реалізацію регіональних та місцевих планів управління відходами, запроваджує інформаційну систему управління відходами з різноманітними реєстрами у формі відкритих даних, вдосконалює дозвільну систему в сфері поводження з відходами, хоча в цілому вони і

не схвалюють прийняття даного нормативно-правового акту [8].

В цілому, реалізація права кожного на чисте і безпечне для життя і здоров'я довкілля передбачає можливість кожного дихати чистим повітрям, споживати чисту питну воду, відпочивати у лісі, купатися в річці чи на морі, збирати ягоди, гриби, займатись полюванням, рибальством тощо. Військова агресія створила надпотужну загрозу та реальну перешкоду для здійснення цих екологічних прав та можливостей. Так, за даними Міністерства оборони України, лише за 20 днів військового вторгнення на територію України було запущено близько 900 ракет різного калібру та типу, під час детонації яких утворились низка хімічних сполук (чадний газ, бурий газ, вуглекислий газ, формальдегід, азот, діоксид азоту, пари ціанистої кислоти тощо), які забруднюють повітря, окислюють навколишні ґрунти тощо [9]. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України наголошує, що обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря за час ведення бойових дій на території України вже можна прирівняти до викидів одного металургійного підприємства за весь рік роботи [10]. Даний перелік наслідків для довкілля та його природних ресурсів можна продовжувати і продовжувати. Але фактом залишається та обставина, що існуюча критична екологічна ситуація в Україні в цілому, а, особливо, у зоні бойових дій, унеможлиблює споживання і використання наявних природних ресурсів та створює реальну небезпеку для здоров'я і життя людей. Тому у таких складних умовах війни в Україні створено правові механізми щодо дерегуляції природоресурсних відносин та спрощення спеціального природокористування в умовах військової агресії, які також повинні сприяти здійсненню та захисту екологічних прав громадян у сфері використання тих чи інших природних ресурсів. Зокрема, йдеться про Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» [11], Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо збереження

лісів» [12], проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо дерегуляції господарської діяльності у сфері розвитку водного господарства» [13] тощо.

Крім того, шкода, яка щоденно завдається у процесі війни, саме довкіллю та його природним ресурсам, є невідворотною та особливо значною. Так, на 13,2 млрд грн завдано шкоди лісництвам, у 45 разів зросли площі лісових пожеж (у порівнянні з 2021 роком), приблизно 2,5 млрд грн становлять збитки від окупації зони відчуження, 900 об'єктів природно-заповідного фонду перебувають під окупацією чи в зоні бойових дій (це становить 44% від загальної кількості заповідних територій), 3 з 5 біосферних заповідників України постраждали від війни (Чорноморський, Асканія-Нова та Чорнобильський), 4 природних заповідників із 19 опинились в зоні бойових дій, ще 6 – залишаються в окупованому Криму, 600 тис. га лісів охоплено бойовими діями тощо [14]. Тому у відбудовний період слід сконцентрувати усі фізичні та матеріальні зусилля для відновлення стану довкілля, відшкодування завданої екологічної шкоди і створення можливостей для повноцінного використання природних благ і задоволення екологічних потреб, інтересів людей.

Висновки і пропозиції. Таким чином, військова агресія в Україні створила надскладні умови в яких неможливо не лише гарантувати та забезпечити, але й здійснити конституційне право кожного на чисте і безпечне для життя і здоров'я довкілля та пов'язані з ним екологічні права. Зокрема, йдеться про те, що існуюча екологічна ситуація у зоні бойових дій, становить реальну небезпеку для життя і здоров'я людей, і унеможлиблює проживати чи, навіть, потенційно перебувати у чистих, якісно безпечних екологічних умовах. Також, громадяни не можуть повною мірою користуватись природними благами та ресурсами для задоволення своїх фізіологічних потреб та інтересів. Все це у комплексі створює надскладні умови для реалізації конституційних екологічних прав громадян в Україні. Тому напрацьовані у перші місяці війни правові

механізми регулювання діяльності у сфері охорони довкілля спрямовані на констатацію, виявлення та фіксацію фактів завданої шкоди довкіллю та людській життєдіяльності, на дерегуляцію та спрощення адмінпроцедур у системі раціонального природокористування та забезпечення екологічної безпеки, на відновлення стану довкілля і створення безпечних умов для життя і здоров'я людей після завершення війни. Крім того, в умовах війни, державні інституції не в змозі, повною мірою, забезпечити ефективний захист екологічних прав громадян. Але, незважаючи на всі складнощі екологічної та військової ситуації в Україні, і державі, і громадянам, потрібно акумулювати усі наявні зусилля і робити все можливе для моніторингу стану довкілля, виявлення та документування фактів екологічних військових злочинів країни-агресора, констатації розмірів та наслідків екологічної шкоди тощо. Все це в комплексі, також буде сприяти в подальшому, в мирній перспективі, дотриманню та захисту прав кожного на чисте і безпечне для життя та здоров'я довкілля.

Список використаної літератури:

1. Стрілець Р. Екологічні наслідки війни в Україні. Українська правда. 2022. 22 червня. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2022/06/22/249216/> (дата звернення 15 вересня 2022 року).
2. Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 4–10 травня 2022 року: Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України URL: <https://mepr.gov.ua/news/39210.html> (дата звернення 15 вересня 2022 року).
3. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Антонюк У.В. Юридична природа права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Хмельницький, 17–18 травня 2013 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. С. 7–10.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності у сфері довкілля та щодо цивільного захисту на період дії воєнного стану і у відбудовний період: Закон України від 15 березня 2022 року № 2132-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2132-20#Text> (дата звернення 15 вересня 2022 року).
6. Верховна Рада спростила деякі адмінпроцедури та вимоги у сфері захисту довкілля під час дії воєнного стану та післявоєнний період URL: <https://mepr.gov.ua/news/39036.html> (дата звернення 15 вересня 2022 року).
7. Про управління відходами: Закон України від 20 червня 2022 року № 2320-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text> (дата звернення 15 вересня 2022 року).
8. Міжнародна благодійна організація «Екологія-Право-Людина»: Аналізуємо діяльність і бездіяльність влади навіть під час війни. *Екоревізор*. 2022. № 8. Травень-липень. URL: <http://epl.org.ua/eco-analytics/ekorevizor-8-traven-lypen-2022/> (дата звернення 15 вересня 2022 року).
9. Омельчук О. Природа та війна: як військове вторгнення росії впливає на довкілля України. Центр екологічних ініціатив «Екодія». URL: <https://ecoaction.org.ua/pryroda-ta-vijna.html> (дата звернення 15 вересня 2022 року).
10. Міндовкілля України розробило Методику, за якою розраховуватимуть обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від російських бомбардувань, а також розмір завданої такими викидами шкоди. URL: <https://espresso.tv/zabrudnennya-povitrya-cherez-viynurivnotsinne-roku-roboti-metalurgiynogopidpriemstva-mindovkillya> (дата звернення 15 вересня 2022 року).
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 12 травня 2022 року № 2247-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-20#Text> (дата звернення 15 вересня 2022 року).
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо збереження лісів: Закон України від 20 червня 2022 року № 2321-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2321-20#Text> (дата звернення 15 вересня 2022 року).
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо дерегуляції господарської діяльності у сфері розвитку водного господарства: проект Закону

України від 03 травня 2022 року № 7346
URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/ji07370a?an=19> (дата звернення 15 вересня 2022 року).

14. Три місяці війни: про що мовчить українська природа. Міністерство захи-

сту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://www.facebook.com/EnvironmentalofUkraine/photo?fbid=348755107360273&set=a.264734172429034> (дата звернення 15 вересня 2022 року).

Antonyuk U. Protection of environmental rights in Ukraine in conditions of military aggression

The article examines the legal mechanisms for the protection of environmental rights in Ukraine under conditions of military aggression. In particular, the environmental protection legislation of Ukraine formed in 2022 was analyzed for the purpose of establishing guarantees for the protection of citizens' environmental rights under martial law. An analysis of the damage caused by military aggression to the environment and natural resources, existing threats and potential risks to the environment and people's livelihoods in war conditions is also presented. It was concluded that the normative and legal prescriptions for the regulation of activities in the field of environmental protection developed in the first months of the war are primarily aimed at ascertaining, identifying and recording the facts of damage and losses to the environment and human life, at deregulation and simplification of administrative procedures in the system of rational nature use and ensuring ecological security, to restore the state of the environment and create safe conditions for the life and health of people after the end of the war. It was established that the war in Ukraine created extremely difficult conditions in which it is impossible not only to guarantee and ensure, but also to realize the constitutional right of everyone to a clean and safe environment for life and health and related environmental rights (the right of free access to environmental information, the right to disseminate environmental information, the right to compensation for environmental damage). Therefore, it makes it impossible to consume and use the available natural resources and creates a real threat not only to human activity, but also to people's health and life. But, despite all the complexities of the environmental and military situation in Ukraine, both the state and citizens need to accumulate all available efforts and do everything possible to monitor the state of the environment, identify and document the facts of environmental war crimes of the aggressor country, ascertain the extent and consequences of environmental damage etc.

Key words: environment, nature protection, nature use, environmental rights, environmental damage, martial law.